Wilbert
Smulders

voor **God** en den **Congo!**

Het wel en wee van een afvallige Witte Pater (1880-1957)

2025 Prometheus Amsterdam

Deze uitgave kwam mede tot stand dankzij financiële hulp van Stichting Het Nuyensfonds, Stichting Sormani Fonds, J.E. Jurriaanse Stichting, Hendrik Mullerfonds, Gerardusfonds van het Bisdom Den Bosch.

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Postbus 1662, 1000 BR Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

© 2025 Wilbert Smulders
Omslagontwerp Tessa van der Waals
Omslagbeelden familiearchief Smulders
Foto auteur Bob Bronshoff
Lithografie afbeeldingen BFC, Bert van der Horst, Amersfoort
Zetwerk Mat-Zet bv
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 5773 9

Proloog

'Het archief'

Bij ons thuis was 'het archief' een beladen begrip. Het verwees naar twee bruine mappen, waarin foto's en documenten van de voorouders van mijn vader zaten. Toen we jong waren, moesten we die samen met onze vader zo nu en dan bekijken en later, zodra het met een vriend of vriendin serieus leek te worden, werd die meegetroond naar 'het archief'. Het is de vraag of dat de beste manier was om ons belangstelling voor de familiegeschiedenis bij te brengen.

En dan was er ook nog een stevig uitgevoerde eikenhouten kist met op het deksel in koperbeslag het woord FOTO'S, in fraaie art-nouveauletters. Daar hoorden twee grote antieke stereokijkers bij. In de kist bevonden zich ruim vierhonderd stereofoto's uit de periode 1907-1909. Als kinderen hadden wij niet in de gaten hoe bijzonder deze collectie was; pas veel later heb ik begrepen dat het hier gaat om een uniek restant uit een interessante, maar bijna vergeten fase in de geschiedenis van de fotografie. Stereofoto's uit die tijd zijn een historisch curiosum, ze geven je letterlijk een kijkje in een wereld waarin er nog geen radio, televisie of internet bestond.

De kist met stereofoto's uit 1907-1909 die in een kast op de studeerkamer van mijn vader stond, is iets bijzonders. Deze verzameling is indertijd aangelegd door een oom van mijn vader, onze oudoom Antoon. Geen pionier in de stereofotografie, maar als amateur was hij er toch tamelijk vroeg bij. Hij moet voldoende tijd en geld hebben gehad, want het zal in die tijd een tijdrovende en kostbare liefhebberij zijn geweest. In die twee jaar heeft hij de personen, huizen, tuinen en gebeurtenissen van zijn uitgebreide familie vastgelegd, en daarnaast heeft hij veel opnames gemaakt van het dagelijks leven in Oud Gastel, het West-Brabantse dorp waar hij notaris was.

De broers, zussen, buren en kennissen die hij heeft vastgelegd zijn allen geboren in de jaren zeventig van de negentiende eeuw. Op de foto's zijn zij dus allen in de dertig. Niet in alle gevallen, maar wel vaak, staat onder de foto's in de hanenpoten van mijn oudoom – of in het keurige handschrift van zijn vrouw – de datum van de opname vermeld, soms met een beknop-

te aanduiding van de gebeurtenis. In de kist stonden de foto's kriskras door elkaar. Mijn vader had er nooit orde in aangebracht.

Ook deze kist werd dus zo nu en dan tevoorschijn gehaald. Mijn vader plukte er dan lukraak een paar kaarten uit en wij bekeken de daarop aangebrachte dubbelfoto's door de stereokijker, een teakhouten apparaat, eigenlijk een grote omrande bril waar je gezicht half in verdwijnt. Met de ene hand houd je het apparaat vast en met de andere schuif je de kaart met de twee foto's over een daartoe op de bril aangebracht latje zo ver heen en weer tot de twee afbeeldingen over elkaar vallen en er een verrassende dieptewerking ontstaat.

De foto's uit de kist vonden wij boeiender dan de spullen uit de bruine mappen. De namen van de oudooms en oudtantes op de foto's gingen bij ons het ene oor in en het andere uit, maar wij ondergingen wel de illusie van de diepte in de plaatjes, nog net zozeer als onze voorouders uit 1907. Misschien zelfs meer, want wij namen een kijkje in een inmiddels exotische wereld, die op grote afstand in de tijd lag, maar die, omdat het om familie ging, toch ook nabij was. Ouderwets beplante tuinen met een vijvertje, wandelpaadjes in het gazon, een prieeltje, biedermeierinterieurs, mannen met korte baardjes en stijve boorden, vrouwen in zedige, altijd donkerkleurige en immer hooggesloten japonnen, gezeten rondom een tafel waarop je het gaslicht op het servies en in de glazen zag fonkelen, en die gedekt was met een gesteven tafellaken waarvan je de vouwen haast kon aanraken. Dat je even zo dichtbij kon komen bij wat in de tijd zo ver weg was, vonden wij natuurlijk interessant. Althans voor eventjes.

Mijn vader vertelde altijd over dezelfde personen, en altijd dezelfde verhalen. Over onze oudoom Antoon, die de stereofoto's gemaakt had, over diens broer Johan, zijn vader, onze grootvader dus, en ook over zijn oom Willem, die mijn vader graag aanwees. Willem was priester en werd daarom 'heeroom[1] Willem' genoemd. Willem was een zogeheten wereldheer geweest, dat wil zeggen geen kloosterling of missionaris, maar kapelaan (en later pastoor) in een Nederlandse parochie. Wat mijn vader vooral met trots vervulde, was het feit dat zijn heeroom Willem in rooms-katholieke kringen in Nederland aan het begin van de eeuw een befaamd priester-dichter was geweest.

Stereofoto's uit Congo

Behalve stereofoto's van familieleden in Nederland bevatte de kist ook een aantal stereofoto's uit Afrika, matiger belicht en vlakker van compositie. Die opnames waren gemaakt door een andere oudoom, Albert, ook al een

priester. Anders dan zijn broer Willem had Albert ervoor gekozen om als zogeheten Witte Pater missionaris te worden. Hij werd uitgezonden naar het oostelijke gedeelte van de toenmalige Congo-Vrijstaat, dat in de familie altijd Opper-Congo werd genoemd. In de twee bruine mappen was voor mijn heeroudoom Albert geen plaats ingeruimd en aan zijn Afrikaanse opnames uit de kist ging mijn vader altijd snel voorbij. Pas veel later wekte juist deze man mijn belangstelling, zeker nadat ik er min of meer bij toeval achter was gekomen waarom hij nauwelijks voorkwam in het familiearchief. Wat was daarvoor de reden?

Men was aanvankelijk trots op Albert geweest, omdat hij al jong en vol overtuiging besloten had om in de tropen het geloof te verbreiden, wat in die tijd behalve een avontuurlijke ook een nogal riskante keuze was. Maar later stelde hij iedereen ernstig teleur, ja maakte hij de familie zelfs te schande, doordat hij na twaalf jaar vervroegd uit Congo terugkwam en al snel duidelijk werd dat hij van zijn geloof was gevallen. Toen hij dit ook nog eens aan de grote klok hing, zat de familie met deze priesterbroer lelijk in haar maag. En omdat hij de neiging vertoonde zijn omgeving met zijn dissidente denkbeelden lastig te vallen, vond de familie het al snel welletjes. In overleg met zijn congregatie liet men hem opsluiten in een rooms-katholiek krankzinnigengesticht. Albert heeft zich daar hevig tegen verzet. Ook vanuit het gesticht bleef hij de buitenwereld bestoken met zijn dissidente opvattingen. Maar na een paar jaar brak er iets en gaf hij het op. Het is hem niet gelukt om na zijn gedwongen verblijf in het krankzinnigengesticht een nieuw leven in de seculiere wereld te beginnen. De rest van zijn leven heeft deze ex-missionaris in katholieke verzorgingshuizen in Vlaanderen en Brabant doorgebracht.

Albert Smulders en Cola Debrot

Ik kwam het drama dat ik zojuist kort heb samengevat, overigens pas heel laat op het spoor. Dat gebeurde in 1994, toen het eerste deel van J.J. Oversteegens biografie van Cola Debrot[2] verscheen. Tot mijn verrassing belandde ik in het tweede hoofdstuk bij de paragraaf 'Het geval-Smulders'. Daaruit kwam ik voor het eerst aan de weet dat er iets ernstigs met mijn oudoom Albert aan de hand moet zijn geweest. Oversteegen doet er namelijk uit de doeken hoe in januari 1919 de gedwongen opname in het R.K. Krankzinnigengesticht St. Servatius te Venray van een zekere Albert Smulders in z'n werk was gegaan. De dan zevenendertigjarige Albert Smulders is een halfjaar terug uit Congo, is gaan uitrusten bij de nonnen in de Heilig Land

Stichting te Nijmegen, als gast van pastoor Arnold Suijs. Daar komt hij in contact met Cola Debrot, een jongen van net zestien jaar, geboren te Bonaire. Zoals gebruikelijk onder de gegoede bewoners van het Caraïbische deel van Nederland stuurden Cola's ouders hun zoon naar Nederland om daar de middelbare school te volgen en er daarna te gaan studeren. Later zou Nederland nog veel van Cola horen. In de jaren dertig studeerde hij eerst rechten en vervolgens medicijnen te Utrecht; in de jaren dertig, veertig en vijftig speelde hij een prominente rol in de Nederlandse literatuur en van 1962 tot 1970 was hij als gouverneur van de Nederlandse Antillen gevestigd te Willemstad, Curaçao.

Maar in 1918 was hij nog maar een adolescent, zij het dat hij vroegrijp was en zich al jong intensief met de vragen des levens bezighield. Met name over het geloof verkeerde hij in diepe twijfel, veroorzaakt door wat hijzelf later omschreef als 'het bijeenkomen van "Genève" (de protestants-Zwitserse kant van zijn vader) en "Rome" (de katholiek-Spaanse kant van moederszijde)'.[3] Cola worstelde met het geloof. Protestants opgevoed meende hij een tijdje heul te kunnen vinden bij het katholicisme en rond 1918 was hij bezig daarvan een vrijzinnige variant te brouwen. Niet veel later keerde hij ook het katholicisme de rug toe.

Albert en Cola konden het goed vinden; gedurende Alberts maandenlange verblijf in Nijmegen in de zomer van 1918 spraken ze elkaar regelmatig. Ze moeten een opmerkelijk koppel hebben gevormd. De voorlijke, maar zwaartillende middelbare scholier en de Witte Pater, die dan vierentwintig jaar in het hart van de katholieke kerk heeft vertoefd: twaalf jaar als overtuigd seminarist in België, Nederland, Algerije en Tunesië, en daarna twaalf jaar als toegewijd missionaris in Congo. Een buitenstaander had kunnen denken dat de ervaren pater de twijfelende jongeman uit Bonaire gemakkelijk met het vuur van het enig ware, katholieke geloof zou kunnen bezielen. Maar in plaats van een overtuigd priester treft de jongeman een katholieke ketter aan. Zij versterken elkaar, respectievelijk in hun twijfel en dissidente opvattingen. Geen wonder dat Cola diep verontwaardigd was, toen Albert ineens onvrijwillig werd opgenomen ('ontvoerd' in Alberts woorden). Cola reageerde dan ook heftig – hij stapte meteen op de fiets naar Venray. In de volgende twee jaar zou hij met Albert blijven corresponderen en verschillende (overigens vergeefse) pogingen doen om Albert op vrije voeten te krijgen.

Toen ik Oversteegens biografie las, onderhield ik al enige jaren een geregelde correspondentie met de schrijver Willem Frederik Hermans, die De-

brot vanaf 1944 goed gekend heeft. Omdat ik wist dat zo'n drama Hermans zou interesseren, schetste ik hem de inhoud van Oversteegens paragraaf 'Het geval-Smulders'. Vanuit Brussel kreeg ik prompt antwoord. Zoals te verwachten was, twijfelde de schrijver ernstig aan de betrouwbaarheid van Debrots weergave van de feiten. Maar hij eindigde met de bemoedigende woorden: 'De papieren over Albert Smulders heb ik geboeid gelezen. Ga jij er iets mee doen? Er een mooi artikel over schrijven? Dat lijkt me een goed verhaal te kunnen worden. De familiefoto's vond ik prachtig. Doe er wat mee, al zal dat waarschijnlijk nog een heel werk zijn.' Dat laatste kan ik inmiddels volmondig beamen.

Een familiedrama

Hoewel me later inderdaad is gebleken dat Oversteegens weergave van het drama maar gedeeltelijk klopt, vormde de paragraaf 'Het geval-Smulders' uit zijn Debrot-biografie wel de eerste aanzet om me in 'het geval' te gaan verdiepen. Dat er met mijn oudoom Albert iets ongewoons bleek te zijn gebeurd, maakte 'het archief' ineens een stuk interessanter. En dat de kwestie-heeroom Albert zo ernstig was geweest dat deze in de familiegeschiedenis bleek te zijn weggemoffeld, opende plotseling het perspectief op een familiedrama. Een mooie kans om een van de mythes door te prikken die onze familie rijk is, net als vermoedelijk veel andere families. Toen ik mijn vader op de hoogte stelde van de paragraaf 'Het geval-Smulders' in Oversteegens Debrot-biografie, was hij wel zo behulpzaam om me bij wijze van antwoord een aantal documenten en brieven te sturen die op Albert betrekking hebben, die hij ons voordien nooit had getoond. Dat bracht me een klein stukje verder.

Maar lang niet ver genoeg. Want mijn vraag luidde inmiddels: wat is er precies met Albert Smulders gebeurd? Over de zoektocht naar het antwoord daarop handelt dit boek. Openliggende vragen waren er te over. Heeft heeroom Albert conflicten met zijn oversten gehad, al in Congo of na terugkomst in Nederland? Is hij vanwege afwijkende theologische opvattingen weggestopt in rooms-katholieke inrichtingen, vergelijkbaar met de manier waarop men niet veel later in de Sovjet-Unie dissidenten monddood maakte door hen in psychiatrische inrichtingen op te sluiten? (Een mogelijkheid die mij gezien mijn katholieke opvoeding in de jaren vijftig niet onwaarschijnlijk voorkwam.) Is hij dus gek gemáákt en is hij het nadien niet meer te boven gekomen dat zijn naaste omgeving hem zo hardhandig behandelde, en heeft het hem vervolgens gewoon ontbroken aan de moed om de

consequentie van zijn stap te trekken en zijn milieu vaarwel te zeggen? Heeft hij uit louter halfslachtigheid en bij wijze van 'oplossing' zijn verdere leven maar liever de gek gespeeld en was het daarom wel enigszins begrijpelijk dat hij in eigen kring voor een malloot werd versleten? Of was hij soms werkelijk te labiel – of te labiel geworden – om de situatie na zijn geloofscrisis het hoofd te bieden? Was hij, met andere woorden gezegd, dus op den duur werkelijk een psychiatrisch geval geworden? En dan is er natuurlijk ook nog de mogelijkheid dat hij in Congo een tropische ziekte heeft opgelopen – in de familie luidde de versie voor de buitenwereld namelijk 'dat heeroom Albert in Congo een zonnesteek had opgelopen'.

Teleurstelling

Teleurstelling over het gedrag van hun zoon, broer en oom is hoogstwaarschijnlijk de reden geweest waarom zijn geschiedenis diep in het familiearchief is weggestopt. Dat de familie teleurgesteld was, kan ik me overigens goed voorstellen. Met verlof terugkerende Witte Paters genoten namelijk dankzij hun prestige als missionaris een groot aanzien, en niet alleen onder de achtergebleven familieleden, vrienden en kennissen. Gedurende de twaalf jaar dat Albert in Congo had gezeten, leek er niets aan de hand te zijn geweest. Al die jaren had de familie meegeleefd met de dappere missionaris en waar mogelijk was geld voor hem ingezameld. Zijn brieven waren rondgestuurd langs de adressen van alle broers en zussen, zwagers en schoonzussen. En toen het bericht kwam dat hij terugkeerde, was men blij, alleen al omdat hij het er levend vanaf had gebracht. Iedereen was benieuwd naar zijn verhalen. Maar niet lang na aankomst sloeg hij alle verwachtingen de bodem in.

Hoe pijnlijk Alberts terugkeer voor het thuisfront moet zijn geweest, wordt duidelijk als we deze vergelijken met hoe het een andere, met verlof terugkerende Witte Pater verging. In *Terug naar Congo* (1987) beschrijft de Vlaamse auteur Lieve Joris de zoektocht die ze in 1984 ondernam naar de sporen van haar heeroom (van de missiecongregatie der Redemptoristen), die toevallig ook Albert heette. 'Missionarissen met verlof brachten verhalen over zoonlief in de brousse [Frans voor "rimboe"] en tafelden mee op zondag, zodat dieprode wijnvlekken achterbleven op het damasten tafellaken en het hele huis doortrokken was van sigarenwalm.' De terugkeer van zo'n heeroom was een belevenis die zich al lang tevoren aankondigde.

> Toen kwamen de cadeaus. […] En toen zou heeroom zelf komen. Aan zijn komst gingen bedrijvige dagen vooraf. […] De weken daarna was hij een reizende attractie. 's Nachts lag hij op de sofa te snurken alsof hij in de rimboe was en niemand hem kon horen. […] Na een copieus ontbijt installeerde heeroom zich in de zetel met een 'drupke' elixer en terwijl hij de sigarenrook in kringetjes de kamer inblies, haalde hij herinneringen op […] Elke middag ging hij brevieren langs het kanaal. We mochten mee als we stil waren. […] Op zondag boog het hele dorp vol eerbied als hij door de straten schreed in zijn ruisende soutane. In de kerk hield hij een vurige preek over 'onze brave zwarten' die dagenlang met zware vrachten onder de evenaarszon moesten lopen. Waarna de kerkmeester geld ophaalde voor een 'autocamionette'. Op die momenten waren wij ons bewust van heerooms grote importantie in de wereld.

Deze heeroom Albert keerde dus als een gevierd man terug in zijn familie. Zijn komst was een evenement, zijn verblijf vormde een attractie en zijn openbaar optreden dwong diep respect af. Zo is het de heeroom Albert op de stereofoto's uit onze kist allerminst vergaan, waar we bij moeten bedenken dat de terugkeer uit de missie van mijn heeroom Albert veertig jaar eerder plaatsvond dan die van Lieve Joris' heeroom. Het contrast is groot. Voor de familie Smulders was Alberts terugkeer geen evenement, maar een drama, in plaats van respect wekte hij schaamte, medelijden en zelfs weerzin. Sindsdien werden bij familiebezoek ten huize van zijn broer, mijn opa Johan Smulders, de kinderen de kamer uit gestuurd als men wilde spreken over twee taboes: miskramen en oom Albert.

Schaamte

De familie schaamde zich voor hun zoon, broer of oom, en ook dat is wel begrijpelijk. Katholieke milieus in het Nederland van begin 1900 waren rigide. Het katholieke Noord-Brabant voelde zich nog steeds achtergesteld als 'wingewest'. De emancipatie van katholieken in Nederland was rond die tijd juist op stoom aan het komen en dat had ertoe geleid dat de gelederen gesloten moesten blijven. Drie van Alberts broers, Antoon, Johan en Willem, gaven er in daden en in geschrifte blijk van zich sterk bij 'de katholieke zaak' betrokken te voelen. Katholieke gezinnen waren doorgaans groot en in elk gezin werd minstens één zoon priester. In het gezin Smulders kon men op twee priesters bogen, één kapelaan en één missionaris. Zolang het goed ging, kon men met deze twee gezinsleden voor de dag komen, maar toen het

misging, stond men er lelijk mee te kijk. Als in die tijd een priester op zijn post faalde, was dat heel erg; als hij daarbij ook nog met veel vertoon uit de kerk stapte, was dat een regelrechte ramp.

Sterker nog, zelfs als een jongeman roeping voelde, zoals dat heet, maar het grootseminarie vóór de eindstreep, dat wil zeggen voor de priesterwijding, verliet, zelfs dan kreeg hij het destijds aan het thuisfront zwaar te verduren. Dat overkwam in vrijwel dezelfde periode bijvoorbeeld Anton van Duinkerken, de later bekende Brabantse schrijver, journalist en hoogleraar Nederlandse Letterkunde in Nijmegen. Hij voltooit eerst het kleinseminarie IJpelaar bij Breda. Als hij achttien jaar is, in 1921, besluit hij missionaris te worden en gaat hij naar een opleiding in België, waar zijn geestdrift echter snel verdwijnt, onder meer doordat zijn passie voor de literatuur steeds sterker wordt. Hij schrijft gedichten. Na vijf maanden kloosterleven in België gaat hij naar huis en stapt dan in het tweede jaar van het grootseminarie te Hoeven (Noord-Brabant), nu om wereldheer te worden. Daar krijgt hij te horen dat hij niet meer mag publiceren en ook niet meer met letterkundigen mag corresponderen. Hem wordt zelfs verboden überhaupt te schrijven. 'In de zomer van 1926, drieëntwintig jaar oud, stort hij in, fysiek en mentaal. Hij denkt zelfs aan zelfmoord. Na enkele maanden keert hij weer terug op het grootseminarie; hij mag "binnen nauwe grenzen" als auteur naar buiten treden.' Maar als hij opnieuw een algeheel publicatieverbod krijgt, wordt hij weer ziek. Er volgt een ziekenhuisopname, waar hij door een psychiater wordt onderzocht. Dan geeft Van Duinkerken de priesteropleiding op. Die stap is de pijnlijke uitweg uit een crisis. In 1964, veertig jaar later, drukt hij als volgt uit hoe hij toen bejegend werd:

> Eindelijk liet ik los. Niet als overwinnaar in een geestelijke tweestrijd ben ik het seminarie uitgegaan, doch als een diep verslagene, die toegeven moest het onbereikbare te hebben nagestreefd […] Hoe vernederd iemand zich voelt, die na vijf jaar theologische studie zijn mislukking openbaar bekennen moet, laat zich moeilijk onder woorden brengen. Het is alsof iedereen de man op heterdaad van ontucht betrapt. De blikken wenden zich af, en de gesprekken vallen stil als in aanwezigheid van een veroordeelde. Rond de uitgescheiden seminarist, gelijk hij in Brabant nog altijd genoemd wordt, sluit zich een verschrikkelijke eenzaamheid.[4]

Als je bedenkt dat het schandaal er bij Van Duinkerken alleen nog maar uit bestond dat hij de opleiding tot priester voortijdig afbrak, terwijl hij

verder het geloof trouw bleef – en zich later nota bene als literair criticus van *De Tijd* en kopstuk van het katholieke literaire tijdschrift *De Gemeenschap* ontpopte tot een befaamd apologeet van de katholieke zaak –, dan kun je je enige voorstelling maken van de impact die het moet hebben gehad, toen in 1919 een zevenendertigjarige priester niet alleen van zijn geloof afviel, maar bovendien ten overstaan van de hele publieke wereld in Nederland de kerk aanklaagde als een organisatie die er inquisitiepraktijken op na houdt.

Een pamflet om eerherstel

Toen Albert in februari 1919 in het R.K. Krankzinnigengesticht St. Servatius te Venray werd opgesloten, was hij woedend. Bij hoog en laag hield hij vol dat hij helemaal niet gek was, maar alleen vanwege zijn dissidente opvattingen was weggeborgen. Hij schreef brieven naar vooraanstaande Nederlanders en tal van instanties en liet na anderhalf jaar een pamflet drukken waarin hij eerherstel eist. Hij kondigt erin aan naar Afrika te willen terugkeren, maar dan als wat wij nu ontwikkelingswerker zouden noemen. De verzendlijst van dit pamflet is opmerkelijk: achtentwintig publieke personen, onder wie koningin Wilhelmina, de minister-president Ruijs de Beerenbrouck, de burgemeester van Venray, mgr. Diepen, bisschop van 's-Hertogenbosch, mgr. Roelens, de apostolisch vicaris van het Congolese missiegebied waar hij gewerkt heeft, de redactie van acht landelijke kranten (*De Tijd*, *De Maasbode*, *De Telegraaf*, *Het Handelsblad*, *Het Volk*, *De Nieuwe Amsterdammer*, *De Amsterdammer*), de psychiaters prof. Bouman en prof. Winkler, pastoor Suijs van de Heilig Land Stichting in Nijmegen en twee vrijzinnige letterkundigen: 'Mevr. Carry van Bruggen' en 'Mej. Anny Salomons'. Op de verzendlijst staat ook 'Mijn vriend Cola Debrot'.

Maar het is Albert niet gelukt een nieuw leven buiten de kerk op te bouwen. Zelfs een nieuw leven buiten het gesticht heeft er voor hem niet ingezeten. Terwijl hij in 1919 en 1920 nog alles uit de kast haalde om uit het gesticht ontslagen te worden, blijkt dat hij in 1921 en 1922 nog steeds in Venray verblijft. Het gesticht had zijn handen vol aan een lastige patiënt, de familie zat met een onhandelbaar familielid opgescheept. In 1924 breekt Alberts verzet definitief en verdwijnt hij in klerikale verzorgingstehuizen te Diest en Tienen (België), waarna hij in 1949 wordt overgebracht naar Huize Padua, een dergelijk instituut te Boekel (Noord-Brabant). In 1957 overlijdt hij daar op 76-jarige leeftijd.

Indeling van dit boek

In hoofdstuk 1 geef ik een uitvoerig groepsportret van Alberts kinderrijk ouderlijk gezin en besteed ik ruime aandacht aan de opmerkelijke rol die de gezinsleden speelden in 'de katholieke zaak' in Nederland rond 1900. Daarbij geef ik een indruk van de priesteropleiding die Albert vanaf 1892 genoten heeft, achtereenvolgens in België, Nederland, Algerije en Tunesië.

In hoofdstuk 2 beschrijf ik de heenreis van de kersverse missionaris: van Antwerpen naar Kirungu, in het oosten van de toenmalige Congo-Vrijstaat, aan de westkust van het Tanganyikameer. Kirungu is de Congolese benaming voor de plaats die door de Belgen indertijd werd aangeduid als Boudewijnstad (of Baudouinville)[5] en tegenwoordig Moba heet. Een reis van tweeenhalve maand, per boot, met de trein en te voet.

Hoofdstuk 3 biedt een historisch overzicht. Ik geef een schets van de situatie waarin Albert in 1906 terechtkomt. Wat is er dan in Congo aan de hand? Centraal-Afrika is pas opmerkelijk laat gekoloniseerd. Nog maar twintig jaar vóór Alberts aankomst, pas rond 1885, vond de 'Scramble for Africa' plaats, die tot resultaat had dat het binnenland van dit kolossale continent in verbluffend korte tijd onder de Europese mogendheden 'verdeeld' werd, waarbij de Vrijstaat Congo als privé-eigendom toeviel aan koning Leopold II van België. Hoe zetten de kolonisatoren de bevolking naar hun hand en hoe trad de missie op in de piepjonge kolonie?

In hoofdstuk 4 en 5 volg ik Albert als hij aan het werk is: van 1906 tot 1910 in Kirungu en van 1910-1917 in het zeshonderd kilometer noordelijker gelegen Lulenga, respectievelijk posten in het uiterste oosten en het uiterste noordoosten van Congo. Aan de hand van 45 brieven van zijn hand komt Alberts dagelijkse leven in de missie van maand tot maand tot leven. Als vervolg op hoofdstuk 3, dat uit zijn aard een algemeen beeld geeft, kunnen de hoofdstukken 4 en 5 worden gelezen als een casus. Wat waren de bezigheden en gedragingen van een katholieke missionaris ten tijde van het hoogtepunt[6] van de koloniale periode? Hoe zag de situatie eruit, gezien vanuit zijn perspectief?

In hoofdstuk 6 beschrijf ik twee ernstige conflicten die Albert in zijn laatste Congolese jaren (1914-1917) heeft gehad met zijn missieoverste, apostolisch vicaris mgr. Victor Roelens. Deze conflicten luidden zijn vervroegd vertrek uit Congo in en wijzen vooruit naar de dramatische gebeurtenissen in de periode na Alberts terugkomst in Nederland.

In hoofdstuk 7, ten slotte, volg ik Albert na zijn terugkeer in Nederland in 1918, waar hij opnieuw in conflict raakt met zijn superieuren en ook met

zijn familieleden, als gevolg waarvan hij begin 1919 onvrijwillig in een krankzinnigengesticht opgesloten wordt. Het lukt hem om er na vier jaar weer uit te komen, maar een jaar later laat hij zich toch weer opnemen in achtereenvolgens drie katholieke zorginstellingen, in de laatste waarvan hij in 1957 overlijdt. Dit hoofdstuk biedt een gedetailleerd antwoord op de vragen die ik hierboven, in de paragraaf 'Een familiedrama', opwierp.

De Epiloog is gewijd aan de verhouding van Albert Smulders met Stefano Kaoze, een Congolese jongeman die in hoofdstuk 4 al uitvoerig aan bod is gekomen. In 1906 was Stefano de enige student aan het net opgerichte grootseminarie te Kirungu. En Albert was vier jaar lang diens enige docent. Al tijdens Alberts verblijf in Congo was Stefano Kaoze een van de beroemdste Congolezen van zijn tijd, onder meer doordat van hem in 1910 het tweedelige essay 'La Psychologie des Bantu' in het tijdschrift *La Revue Congolaise* verscheen, hetgeen opzien baarde aangezien hij daarmee de eerste Afrikaan was die in het Frans publiceerde. In 1910 ontving hij in de kathedraal van Kirungu zijn kruinschering, iets wat zijn docent Albert dan nog in juichende bewoordingen beschrijft, en in 1917 werd hij in dezelfde kerk als eerste Afrikaan tot priester gewijd, ook al een gebeurtenis die destijds in de hele katholieke wereld opzien baarde, maar die Albert niet meemaakte, omdat hij toen in het zeshonderd kilometer noordelijker gelegen Lulenga werkte, in een hoogoplopend conflict met zijn missieoverste inzake *l'obligation des règles* was verwikkeld, en op het punt stond Congo vroegtijdig te verlaten. Omdat Stefano Kaoze een van de interessantste Congolezen van zijn tijd was, volg ik in de Epiloog het wisselende oordeel dat vanaf 1917 tot heden over deze eerste inheemse priester is geveld. Uit dat overzicht rijst een kritisch achterafbeeld op van het gehele missiebedrijf waarvan Albert Smulders een radertje is geweest. Ten tijde van de koloniale periode werd Stefano Kaoze bejubeld als eerste Afrikaanse 'apostel' – niet alleen door de missionarissen en de koloniale overheid, maar ook door de Congolezen die in zijn kielzog tot priester werden gewijd, en voor wie hij een rolmodel was. Maar na de onafhankelijkheid van Congo en vooral vanaf de jaren zeventig oordeelden Afrikaanse historici en filosofen hard over Kaoze. In hun ogen was hij het prototype van de 'évolué', de benaming voor de gekoloniseerde die zich aan de kolonisator conformeert. Toch ontkomen de huidige Afrikaanse denkers nog steeds niet aan de tweespalt waar Kaoze al mee kampte, die erop neerkomt dat Afrikanen hun koloniale verleden te boven moeten proberen te komen, maar het toch ook moeten zien te integreren in hun geschiedbeeld. De cultuur en samenleving in Centraal-Afrika zijn gedurende

driekwart eeuw door externe overheersing overhoopgegooid en daardoor onherroepelijk veranderd. Sinds een halve eeuw is het continent weliswaar politiek onafhankelijk, maar Afrikaanse schrijvers, filosofen en historici worstelen sindsdien met de vraag in hoeverre het dénken van Afrikanen gedekoloniseerd is. Als Europa inmiddels niet meer het centrum, maar een van de provincies van de wereld is, zoals het postkolonialistische vertoog beweert, welke kans heeft Afrika dan om een gelijkwaardige provincie van de wereld te worden?

Verantwoording: de katholieke missie in eenentwintigste-eeuws perspectief

Het wel en wee van de missionaris Albert Smulders speelt zich af in de periode 1890-1925, dat wil zeggen tijdens de bloeitijd van het Europese imperialisme en kolonialisme. Maar het verhaal over zijn wedervaren heb ik een eeuw later in dit boek opgetekend. Bij die afstand in tijd wil ik tot slot nog enkele kanttekeningen maken.

In de periode 1890-1925 beschouwden Europeanen de imperialistische expansie als een vorm van vooruitgang. In hun ogen was het koloniale bedrijf een moderne verworvenheid. Die zienswijze is drastisch veranderd. Inmiddels beseft men dat over imperialisme en kolonialisme weinig goeds te zeggen valt. Met hun veroveringen, wrede onderdrukking, meedogenloze uitbuiting en op racisme gebaseerde beschavingsmissie veroorzaakten de Europeanen onbevattelijk veel onheil en ellende. De gekoloniseerde – in ons geval de Congolees – aan wie deze rampspoed ten deel viel, telde eenvoudigweg niet. Hij was immers slechts 'de Ander',[7] dat wil zeggen een mens zonder menselijke waardigheid, aan wiens lot je rücksichtslos kon voorbijgaan. 'Er waren mensen en er waren "negers". Door eeuwenlange herhaling is dit beeld in ons collectieve geheugen gegrift,' schrijf Kathleen Ferrier in haar voorwoord bij Ewoud Sanders' leerzame studie *Het n-woord. De geschiedenis van een beladen begrip.*[8]

Maar 'de Ander' is gaan spreken en sindsdien is het koloniale verleden er voor de witte westerse mens op den duur anders gaan uitzien. Dat spreken begon tijdens en na de dekolonisatie, maar vooral vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw. Politici, journalisten en intellectuelen uit de voormalige Afrikaanse koloniën lieten hun stem luid horen, maar vonden decennialang bitter weinig weerklank. Toch is ook dat veranderd, zij het pas sinds kort. De laatste jaren is het beeld duidelijk gekanteld. Er is nu in brede kring grote belangstelling voor het koloniale verleden, vooral voor de nawerking er-

van in het heden. In Nederland blijkt dat uit de ruime aandacht voor de slavernijgeschiedenis, de bekendheid met de viering van Ketikoti, de officiële excuses van de regering en de koning voor het slavernijverleden en de bekommernis rond inclusiviteit. Het effect is duidelijk: 'inmiddels kan niemand zich nog hullen in onwetendheid of zich verschuilen achter het argument dat die koloniale tijd allemaal lang geleden is en zich ver weg heeft afgespeeld. Er is geen ruimte meer voor de oude diplomatieke stelregel dat "wat 5000 kilometer verderop gebeurt, niet is gebeurd",' schrijft historicus Jeroen Koch. En hij voegt eraan toe: 'Een psychische distantie waaraan een stevige etnische component zelden ontbrak.'[9]

Van de weeromstuit worden nu de duistere kanten van het kolonialisme extra belicht, wat in Europa en de Verenigde Staten geleid heeft tot radicale acties tegen alles wat met het koloniale verleden in verband kan worden gebracht. Het omvertrekken van standbeelden, besmeuren van monumenten en veranderen van straatnamen heeft zelfs tot een ware cancelcultuur geleid. De woede van vooral de nakomelingen van slaafgemaakten waaruit dit optreden voortkomt, is begrijpelijk, maar het vernietigen van de symbolen van het verleden wist dat verleden zelf natuurlijk niet uit; het dreigt veeleer het zicht te benemen op 'wie es eigentlich gewesen ist'.

In de koloniën waren behalve kolonialen ook missionarissen werkzaam. De aandacht is tot nu toe op het optreden van de kolonialen gericht, veel minder op dat van de missionarissen. De vraag welke rol met name katholieke missionarissen destijds hebben gespeeld, is overigens niet eenvoudig te beantwoorden, want tussen hen en de kolonialen bestond een complexe verhouding. Ik doe een poging die te ontwarren.

De kolonialen wilden in de eerste plaats winst maken, maar voelden toch ook de morele druk om in de kolonie misstanden tegen te gaan, nood te lenigen en te 'beschaven' – een opdracht die door de Britse schrijver Rudyard Kipling indertijd is betiteld als 'The White Man's Burden'.[10] Deze taak schoven de kolonialen graag af op de missionarissen. Van hun kant hadden de missionarissen geen materieel winstoogmerk, maar om hun geestelijke winst te boeken gingen ook zij vaak drastisch te werk. Bovendien waren scholing en medische hulp voor de missie beslist geen doel, maar slechts middelen om Afrikanen haar blijde boodschap op te dringen. Missionarissen werkten weliswaar in de schaduw van de kolonisatoren, maar lieten zich hun bescherming welgevallen en riepen vaak hun hulp in om onwillige stamhoofden te dwingen zich te bekeren.

De missie probeerde wel degelijk het welzijn van de Afrikanen te verbete-

ren, vooral via onderwijs, armen- en ziekenzorg, de hoofdelementen uit de eeuwenoude christelijke caritasidee, maar ze deden dat dus wel met als doel de Afrikaanse ziel te muteren. Missionarissen gruwden van in hun ogen onbeschaafd inheems gedrag, zoals slavernij, rituele moord en polygamie, en ze verhinderden die waar ze konden. Daarbij keerden ze zich ook tegen de misstanden als gevolg van de koloniale uitbuiting, maar zeker niet structureel, alleen als dat te pas kwam, want de missie werd ten dele financieel en ook op andere terreinen door de kolonie gefaciliteerd. Onafhankelijk van het koloniale gezag was de missie allerminst, maar toch kwam ze er nogal eens mee in aanvaring, zij het veeleer vanwege een geschil van praktische en materiële aard dan om religieuze of humanitaire redenen, zoals bijvoorbeeld duidelijk blijkt uit de brieven die Albert Smulders naar het thuisfront stuurde.

Het gecombineerde optreden van kolonialen en missionarissen is wel 'een alliantie tussen troon en altaar' genoemd, met de troon als *hard power* en het altaar als *soft power*.[11] Door een beroep te doen op Belgische missionarissen slaagde Leopold II erin zijn commerciële en politieke onderneming, die de kolonie feitelijk was, te legitimeren als een nobele en humanitaire zaak. 'Ook werden de koloniale belangen gediend doordat veel missionarissen – bewust of onbewust – de idee uitdroegen van blanke autoriteit en Europese culturele superioriteit. In feite functioneerde de missie als een soft power, die eventueel verzet op een zachte manier brak via verleidings- en beïnvloedingsstrategieën als onderwijs en gezondheidszorg,' aldus Vefi Poels.[12]

Tussen kolonialen en missionarissen bestond kortom een slinks verbond, met schijnheiligheid van beide kanten. Hun gezamenlijke aanwezigheid moet voor de Afrikanen verwarrend zijn geweest. Vanuit het perspectief van de Afrikanen vormden de koloniserende Europeanen één groep, in die zin dat dezen voor hen 'de Ander' vertegenwoordigden, terwijl de Europeanen juist uit twee groepen bestonden, kolonialen en missionarissen, die ieder hun eigen spelletje speelden (met hún Ander). De verwarring tussen de rollen van die twee werd compleet gemaakt doordat de commercieel gedreven kolonialen hun mond vol hadden van 'The White Man's Burden' en de priesters bij hun missiewerk 'evangelisatie' welbewust lieten overlopen in 'civilisering'.[13] Maar toch nam dat alles het verschil tussen hun oogmerken niet weg.

Wegen we de rollen van kolonialen en missionarissen tegen elkaar af, dan strijden overeenkomst en verschil dus om voorrang. De kolonialen in de Congo-Vrijstaat (vanaf 1908 Belgisch-Congo) dwongen op vaak uiterst wrede wijze een lucratieve ruilhandel van goederen af: voor nog minder dan